

5 De economie van Rotterdam

Arjen van Klink en Edith Jacobs

Samenvatting

De Rotterdamse economie bleef lange tijd achter bij landelijke ontwikkelingen, maar heeft sinds 2015 een versnelling van de groei laten zien. In dit hoofdstuk bezien we welke factoren bijdragen aan de economie van stad en regio. Op basis daarvan schetsen we mogelijke ontwikkelingen voor de toekomst. Ook staan we stil bij de impact van de coronacrisis. De economie is kwetsbaar voor externe omstandigheden. Het versterken van de economische weerbaarheid is de grote opgave voor de komende tijd. Leren en innoveren vormt daarbij een essentieel onderdeel en Hogeschool Rotterdam is een belangrijke schakel. Het vraagt flexibele leerarrangementen en samenwerking tussen onderwijs, bedrijfsleven en overheid. Dat laatste is nodig om leren en innoveren te richten op vraagstukken die voor de regio van belang zijn, zoals digitalisering en verduurzaming en vergroting van het maatschappelijke verdienvermogen.

1. Introductie

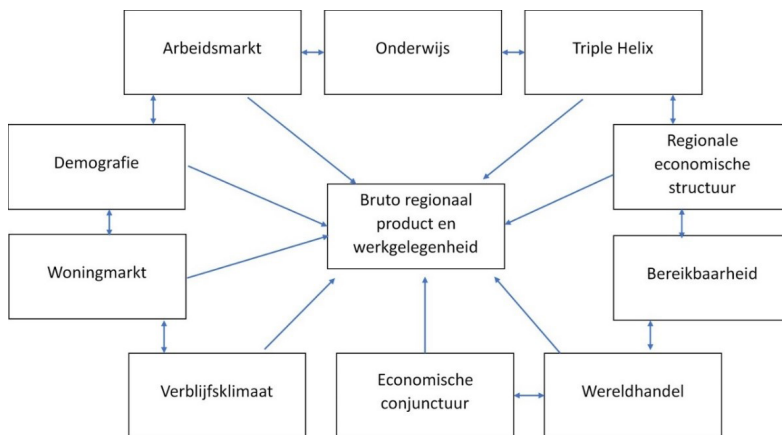
In de ontwikkeling van de economie van Rotterdam is één lijn zichtbaar: de verandering van havenstad naar stad met een haven. Sinds de jaren '80 wordt ingezet op versterking en verbreding van de economie. Inmiddels heeft de regio veel meer te bieden dan de haven en is de economische structuur veranderd. Rotterdam is 'hip en happening' geworden en de economie is de afgelopen vijf jaar relatief sterk gegroeid. Tegelijkertijd zijn structurele zwakheden in de arbeidsmarkt, de woningmarkt en de economische structuur nog niet verdwenen. De lokale en regionale economie zijn van grote invloed op het functioneren van de hogeschool. De stand van de economie is sterk bepalend voor de baankansen van afgestudeerden. De economische conjunctuur en structuur geven mede richting aan de ontwikkeling van curricula en aan vraagstukken die bedrijven en instellingen neerleggen bij studenten en onderzoekers van de hogeschool. Tegelijkertijd heeft de hogeschool invloed op de economie, in de zin dat de kennisinfrastructuur en het opleidingsniveau belangrijke factoren zijn voor economische ontwikkeling.

In dit hoofdstuk worden enkele toekomstbeelden voor de economie van Rotterdam geschetst. Dat doen we aan de hand van een eenvoudig model waarin de belangrijkste factoren zijn gerangschikt die de economie van stad en regio bepalen. Met deze factoren kijken we terug en vooruit. We hebben gekozen voor een historische tijdspanne van twintig jaar, maar zullen her en der een ruimere periode overzien. Vooruit kijken we tien jaar tot 2030. Aan de impact van de coronacrisis geven we apart aandacht. We sluiten af met enkele gevolgtrekkingen voor het hoger onderwijs.

2. Factoren die van invloed zijn op de regionale economie

Bruto regionaal product en werkgelegenheid beschouwen we als de resultante van het economische presteren van de regio. Beide grootheden tezamen geven een goed beeld van de welvaart in de regio. Het bruto regionaal product van Rijnmond bedroeg in 2019 64 miljard euro. Daarmee heeft de regio een aandeel van zo'n 8% in het bruto nationale product. De regionale werkgelegenheid omvatte in 2019 630.000 arbeidsplaatsen (7% van de landelijke werkgelegenheid).

Het regionale inkomen en de regionale werkgelegenheid worden door een groot aantal factoren bepaald. Dit hoofdstuk beperkt zich tot tien factoren die, volgens wetenschappelijk onderzoek en beleidsanalyse, veel invloed hebben op inkomen en werkgelegenheid (bronnen). De factoren zijn in figuur 1 weergegeven en worden kort toegelicht.

Figuur 1 Factoren van invloed op werkgelegenheid en inkomen

De regionale economische structuur is sterk bepalend voor de welvaart op korte en langere termijn. Het gaat hier onder meer over de sectorale verdeling, maar ook over de grootte van bedrijven, hun levensfase, eigendomssituatie en afzetoriëntatie. Bereikbaarheid is een tweede factor die van belang is, voor zowel goederen als personen. Met zijn industrieel-logistiek complex wordt Rotterdam sterk beïnvloed door de wereldhandel en ontwikkelingen in het Europese achterland. In samenhang met de positie als logistiek knooppunt is de regio conjunctuurgevoelig: opslag, handel en vervoer worden direct beïnvloed door de stand van de economie. Het verblijfsklimaat heeft invloed op bestedingen van consumenten en bezoekers. De woningmarkt werkt in op de regionale economie via bestedingen aan bouw, onderhoud en interieur en via de aantrekkelijkheid van de regio als woon- en werklocatie. De demografie heeft impact op de welvaart via bestedingen en verhuizingen en via het arbeidsaanbod. De arbeidsmarkt omvat de vraag naar en het aanbod van arbeid, maar ook de werking van de arbeidsmarkt (hoe vinden vraag en aanbod elkaar?). Tot de kennisinfrastructuur worden gerekend het onderwijs en de private en publieke voorzieningen voor R&D. Ten slotte is er de triple helix. Dit is de wijze waarop actoren in de economie met elkaar samenwerken. Het betreft in het bijzonder het samenspel tussen overheid, bedrijfsleven en onderwijs.

De factoren werken op meerdere manieren op werkgelegenheid en inkomen in. Soms is sprake van een rechtstreeks effect op korte termijn. Soms is sprake van een indirecte doorwerking op langere termijn, doordat factoren elkaar trapsgewijs beïnvloeden of doordat effecten pas op termijn ontstaan. Voorbeelden van directe effecten zijn de doorwerking van de wereldhandel en landelijke economische conjunctuur. De bereikbaarheid voor goederen heeft invloed op de doorwerking van de wereldhandel in de regio en heeft zowel op korte als op langere termijn effect. De bereikbaarheid voor personen heeft invloed op het verblijfsklimaat en de arbeidsmarkt (korte termijn) en de economische structuur (lange termijn). De demografie heeft veel invloed op de woningmarkt, bijvoorbeeld door het effect van de vergrijzing van de bevolking en de verdunning van huishoudens. De demografie heeft ook langetermijneffecten op de arbeidsmarkt, bijvoorbeeld via het aantal geboorten en de instroom van migranten. De kennisinfrastructuur heeft impact op de arbeidsmarkt, veelal vindt deze doorwerking over langere termijn plaats. De samenwerking tussen overheid, bedrijfsleven en onderwijs in de triple helix heeft invloed op de kennisinfrastructuur en de regionale economische structuur op langere termijn.

De regionale economische structuur is een cruciale variabele in het systeem. Ze vertaalt de genoemde factoren naar regionale welvaart. Een sterke economische structuur maakt optimaal profijt van de andere factoren. Ze creëert werkgelegenheid en inkomen en maakt een regio weerbaar voor economische tegenwind. Een sterke economische structuur heeft een gevarieerde samenstelling aan sectoren, kent veel waarde-scheppende activiteiten, krachtige onderlinge verbanden en veel dynamiek. Steden zijn plaatsen waar de economische structuur zich verdicht. Mensen en activiteiten komen er samen. Dit creëert agglomeratievoordelen, in de vorm van bijvoorbeeld lagere kosten, meer contacten en meer variatie en kwaliteit in voorzieningen. Agglomeratievoordelen maken het voor mensen en activiteiten nog aantrekkelijker om in de stad te zijn en leveren daardoor weer extra economische activiteiten op.

3. Historische analyse van de factoren

Sinds de jaren '80 is Rotterdam in transitie van een havenstad met transport en industrie naar een verblijfsstad met diensten. De oliecrises en de economische recessie van het begin van de jaren '80 waren de aanleiding om de afhankelijkheid van de haven te verminderen. De commissie sociaaleconomische vernieuwing ('commissie Albeda') constateerde in 1987 dat deze transitie pijnlijk was, ze veroorzaakte (extra) werkloosheid en vroeg om nieuwe bestuursstructuren. Inmiddels is de transitie verder gevorderd. Het centrum van Rotterdam is getransformeerd tot een verblijf-, werk- en woongebied. De economische structuur van de stad is veranderd en de dienstensector is sterk opgekomen. De groei van de consumentendiensten sinds enkele jaren springt daarbij in het oog en bepaalt het nieuwe karakter van Rotterdam als aantrekkelijke verblijfstad. Tegelijkertijd zijn er nog grote opgaven in de regionale economie. Voor de aanpak van deze opgaven in het bredere verband van de Metropoolregio Rotterdam Den Haag is in 2016 de Roadmap Next Economy (RNE) opgesteld. In vijf transitiepaden wordt in de RNE aangegeven hoe de economie van de regio duurzaam kan worden versterkt: digitalisering, duurzame energie, circulaire economie, ondernemerschap en inclusieve maatschappij.

De historische ontwikkeling van de genoemde tien factoren laat zich als volgt beschrijven:

- **Wereldhandel en wederuitvoer.** De waarde van de wereldhandel bedroeg 6.400 miljard in 2000 en 18.900 miljard US dollar in 2018 (statista.com). De

afgelopen twintig jaar heeft de wereldhandel zich sterk ontwikkeld, op basis van het proces van globalisering, de groei van China en de uitbreiding van de EU. De financiële crisis van 2008 heeft de groei afgeremd, maar de wereldhandel herstelde zich snel. De groei van de wereldhandel en de economie van Europa was positief voor de Rotterdamse haven. Het aantal overgeslagen containers steeg van 11,1 miljoen TEU in 2010 tot 14,8 miljoen TEU in 2019 in Rotterdam. De totale goederenoverslag nam toe van 430 miljoen ton in 2010 naar 469 miljoen ton in 2019. Overigens slaat de economische impact van de overslag steeds meer buiten Rotterdam neer – havenwerkers werken soms tot ver buiten de stad en waardetoevoeging aan de goederenstroom vindt veelal in het achterland plaats.

- **Bereikbaarheid.** De afgelopen twintig jaar is fors geïnvesteerd in de bereikbaarheid van Rotterdam. Van belang voor het goederenvervoer is het gereedkomen van de Betuwelijn (2007) en de Tweede Maasvlakte (2013) geweest. Beide projecten zijn gebouwd op de groei en zijn nog niet maximaal benut. Voor het personenvervoer is de uitbreiding van het metronetwerk in de regio van belang geweest. Met name de Randstadrail (2007) heeft noemenswaardige impact gehad; de metrolijn van Rotterdam naar Den Haag vervoert dagelijks 45.000 reizigers. In de stad zijn parkeervoorzieningen sterk uitgebreid. De infrastructuur voor het wegvervoer wordt momenteel uitgebreid met de Blankenburgtunnel ten westen van de stad en de verbinding A13/A16 aan de noordoostkant.
- **Economische conjunctuur.** De afgelopen twee decennia kende Nederland een gunstige economische ontwikkeling. Gemiddeld groeide het bruto nationaal product in de afgelopen twintig jaar met 1,4% per jaar (Erken et al., 2019). Uitzondering waren 2009, 2012 en 2013. Waar Rotterdam en Rijnmond lange tijd een economische groei onder het landelijke gemiddelde realiseerden, lag deze sinds 2015 dicht bij het landelijke cijfer. De conjunctuur wordt ondersteund door het ruime geldbeleid van de Europese Centrale Bank. Het bredere economische klimaat was lange tijd gestoeld op het neoliberale paradigma. Marktdenken en aandeelhouderswaarde stonden centraal. De wereld was competitief en gericht op economische kengetallen. Dat geldt ook voor Rotterdam, waar decennialang (de groei van) de overslagcijfers met trots gepresenteerd werden.
- **Verblijfsklimaat.** Er is fors geïnvesteerd in het verblijfsklimaat van de stad. De 'sprong naar Zuid' is gemaakt met nieuwe voorzieningen, infrastructuur en woongebieden. In de binnenstad is gewerkt aan functiemenging en kwaliteitsverbetering. Er zijn nieuwe iconen, waaronder de Markthal, gebouwd. Ten opzichte van 1995 wonen veel meer mensen in het

stadscentrum. Het aantal overnachtingen van bezoekers is tussen 2012 en 2019 gestegen van 1,2 miljoen tot 2,0 miljoen. Rotterdam maakte de afgelopen jaren een krachtige groei van de werkgelegenheid in de dienstensector in het centrum door. De dichtheid van wonen en werken en hoogwaardig openbaar vervoer zetten deze ontwikkeling in gang. Rotterdam creëert zo voor het eerst in haar geschiedenis agglomeratievoordelen (Gemeente Rotterdam, 2020).

- **Woningmarkt.** Het aantal woningen is tussen 2012 en 2020 in Rotterdam toegenomen met 9.000; de totale woningvoorraad is 315.600 woningen groot. De nettotoename in de regio bedroeg in dezelfde periode 22.000 woningen. De samenstelling van de Rotterdamse woningvoorraad verandert: goedkope sociale woningen zijn gesloopt en eengezinswoningen en appartementen in koop en huur zijn er gekomen. Dit is het resultaat van beleid om het overaanbod van goedkope woningen terug te dringen en daarmee de samenstelling van de bevolking te beïnvloeden. Wijken als Hoogvliet, Pendrecht en Zuidwijk hebben een gedaantewisseling ondergaan. Overigens valt nog steeds 67% van de woningen in Rotterdam in de sociale voorraad. De krapte op de huizenmarkt is in Rijnmond minder sterk dan in de Noordvleugel van de Randstad, maar doet zich hier ook voelen: sinds 2010 zijn de prijzen in Rotterdam met meer dan 50% toegenomen.
- **Demografie.** De bevolking van Rotterdam is sinds 2000 toegenomen van 607.000 naar 651.000 mensen. Sinds 2008 groeit de bevolking sneller dan de landelijke ontwikkeling. De stad wint inwoners in de groep 15 t/m 29 jaar en verliest in andere leeftijdsgroepen. Het illustreert de functie van de stad als emancipatiemachine: je komt er wonen voor opleiding en werk. Maar de uitstroom in de leeftijdsgroep van 30 jaar en ouder is de laatste tien jaren afgenomen. Enerzijds doordat er in randgemeenten geen grote uitbreidingslocaties meer zijn, anderzijds doordat in Rotterdam een aantrekkelijk woningaanbod is gerealiseerd. Rotterdam kent een hoog aandeel eenpersoonshuishoudens (47% van alle huishoudens). De bewoners van Rotterdam zijn gemiddeld nog altijd armer dan in Nederland. Het gestandaardiseerde besteedbare huishoudinkomen bedroeg in 2017 26.500 euro in Rotterdam en 29.800 euro in Nederland. De afgelopen jaren is het verschil nauwelijks afgenomen.
- **Arbeidsaanbod en -participatie.** De stad kent een langzame groei in het opleidingsniveau. De participatiegraad kruipt naar het Nederlandse cijfer toe. Dit is een gevolg van de verdienstelijking van de regionale economie. De arbeidsmarkt is tussen 2015 en 2019 omgeslagen van ruim naar krap. De

werkloosheid in Rotterdam is spectaculair gedaald van 12,6% in 2014 tot 4,6% in 2019 gemiddeld per jaar. De coronacrisis jaagt de werkloosheid op, maar structurele tekortsituaties blijven óók bestaan. Eén oorzaak is de vergrijzing van werknemers. Eind 2018 was 19% van alle werknemers in Rijnmond 55 jaar of ouder, met uitschieters in de industrie (24%), het onderwijs (25%), het transport (25%) en het openbaar bestuur (29%). Het UWV heeft berekend dat tussen 2018 en 2035 160.000 mensen in de regio de pensioengerechtigde leeftijd bereiken, waarvan 60.000 in de Rotterdam. Een andere oorzaak zijn wijzigende competenties: om mee te kunnen in de snelle technologische veranderingen moeten werknemers digitale competenties ontwikkelen en zoeken werkgevers nieuwe medewerkers.

- **Kennisinfrastructuur.** De afgelopen decennia is de toestroom van studenten naar het mbo, het hbo en de universiteit gegroeid. Ook de doorstroom tussen deze onderwijsniveaus is toegenomen. De hogere eindniveaus dragen bij aan het succes van jongeren op de arbeidsmarkt, in het bijzonder jongeren van allochtone afkomst. In 2019 was 30% van de beroepsbevolking hoog opgeleid (hbo en wo), in 2003 was dat nog 25%; het aandeel laagopgeleiden is afgenomen van 34% naar 21% in dezelfde periode. Het aantal banen in kennisdiensten is de afgelopen jaren gestegen; in de stad Rotterdam met ruim 20% naar 43.000 banen en in de Metropoolregio Rotterdam Den Haag met 14% tot 127.000 banen. Tegelijkertijd kampt Rotterdam nog steeds met veel uitval van studenten en daardoor met relatief veel jongeren zonder startkwalificatie. Dit is een typisch grootstedelijk probleem.
- **Triple helix.** Rotterdam heeft een historie van sterke publiek-private samenwerking; de havenontwikkeling is in de 19^e en 20^e eeuw in nauwe samenwerking tussen bestuurders, ambtenaren en ondernemers tot stand gekomen. Toch lijkt de samenwerking de afgelopen tijd minder hecht en minder vanzelfsprekend. Enkele punten kunnen naar voren worden gebracht. Ten eerste telt Rotterdam weinig hoofdkantoren van grote ondernemingen en ontbeert daarmee beslissingsmacht. Ten tweede zijn sectoren in de regionale economie nogal naar binnen gekeerd en zijn er weinig verbindingen tussen sectoren. Ten derde zijn er minder dan vroeger duidelijke collectieve doelen waar samenwerking van belang is. Overigens wordt het belang van een sterke triple helix onderkend; zo zoekt de Erasmus Universiteit Rotterdam naar (nieuwe) verbinding met de regionale samenleving en naar de andere universiteiten in Zuid-Holland en zijn er leerwerkakkoorden afgesloten tussen overheid, onderwijs en bedrijfsleven. Ook in het kader van de Roadmap Next Economy gaat er

veel aandacht naar versterking van de triple helix uit.

- **Economische structuur.** De ontwikkeling van havenstad naar stad met een haven is duidelijk af te lezen aan de economische structuur. In 2000 was 11,8% van de arbeidsplaatsen in de stadsregio Rotterdam in de industrie, in 2019 was dat aandeel gedaald tot 9,7%. In de bedrijvigheid is het mkb dominant vertegenwoordigd. Veel mkb-bedrijven zijn actief in traditionele sectoren en zijn niet innovatief. Samen met kennisinstellingen en investeerders wordt gewerkt aan een innovatief startup-klimaat (Science Tower, Cambridge Innovation Center). De dienstensector in de stad neemt in omvang toe. Naast consumentendiensten en zakelijke diensten heeft Rotterdam een omvangrijke zorgsector met bovenregionale topklinische zorg en zorg voor haar (oudere) bewoners. Diensten zijn verbinders tussen sectoren (en tussen haven en stad). Zij verdichten de regionale economie en creëren zo agglomeratievoordelen. Sinds de groei van de economie, de bevolking en bezoekersaantallen is in Rotterdam voor het eerst sprake van een agglomeratie-effect.

4. Mogelijke ontwikkeling van de factoren tot 2030

- **Wereldhandel en wederuitvoer.** Het positieve scenario is dat de wereldhandel na het wegebben van de coronacrisis snel weer aantrekt. De groei kan plaatsvinden doordat geopolitieke spanningen verdwijnen, het patroon van globalisering zich handhaaft en internationale transport goedkoop blijft. Onder deze omstandigheden is het denkbaar dat het overslagvolume in de Rotterdamse haven in de komende tien jaar toeneemt met de groeivoet van de afgelopen jaren. Het negatieve scenario gaat ervan uit dat de economische impact van de coronacrisis lang aanhoudt. Bovendien blijven spanningen tussen China en Amerika aanwezig en vindt Europa geen weg naar duurzame groei (naweeën Brexit). Dat maakt Rotterdam, met een sterke oriëntatie op China en het Verenigd Koninkrijk, kwetsbaar. Bovendien wordt in een negatief scenario transport duurder, om milieulasten te verdisconteren. Ten slotte wordt veel overzeese productie teruggehaald naar Europa en worden intercontinentale ketens continentaal georganiseerd. In dit scenario daalt de overslag aanzienlijk evenals de economische impact van de haven in de regio Rotterdam.
- **Bereikbaarheid.** Het positieve scenario is dat naast geplande investeringen in infrastructuur ook nieuwe plannen tot realisatie komen. In Rotterdam wordt de derde stadsbrug aangelegd in combinatie met de uitbreiding van het metronetwerk. De groei van de mobiliteit wordt getemperd doordat

thuiswerken normaal geworden is. In het goederenvervoer versnelt de modal shift van weg naar spoor en water en ontstaan nieuwe coalities om vervoer efficiënt te organiseren (smart logistics). Het negatieve scenario gaat ervan uit dat er geen geld is voor nieuwe infrastructuur. Bovendien wordt er bezuinigd op het openbaar vervoer. De groei van thuiswerken compenseert onvoldoende de stagnatie van de capaciteitsuitbreiding. In het goederenvervoer ontbreekt het aan regie voor slimme multimodale oplossingen, hierdoor wordt er suboptimaal gebruikt gemaakt van de infrastructuur, met meer verkeerscongestie als gevolg.

- **Economische conjunctuur.** De Rabobank verwacht tot 2030 een economische groei in Nederland van gemiddeld 1,0% per jaar (Rabobank, 2019). Dit was een prognose van vóór de coronacrisis. Het positieve scenario is dat deze groeiverwachting in stand blijft. Ook ontstaat er ruimte om genuanceerder over economische groei te denken. Meervoudige waardecreatie krijgt aandacht en het economische paradigma verschuift van shareholder value naar stakeholder value. Deze beweging versterkt de verschuiving van globalisering naar regionalisering. In het negatieve scenario is langdurig sprake van economische krimp. Dit verscherpt concurrentieverhoudingen en 'race to the bottom' in veel sectoren. Dit klimaat is niet bevorderlijk voor de opkomst van een ander economisch paradigma, hoewel de resultaten van deze situatie juist om andere keuzes vragen.
- **Verblijfsklimaat.** In het positieve scenario wint Rotterdam verder aan aantrekkelijkheid als stad om te winkelen en te verblijven. De negatieve impact van de coronacrisis is slechts tijdelijk; de personenmobiliteit groeit verder en 'third places' nemen in de economie verder in belang toe. Het aantal bezoekers in Rotterdam neemt toe, evenals hun bestedingen en dus de werkgelegenheid in de verblijfseconomie. Het negatieve scenario gaat uit van structurele negatieve effecten van de coronacrisis: reizen worden beperkt en 'online' wint op veel terreinen – van winkelen tot vergaderen. Dit heeft ernstige repercussies voor verblijfsgebieden en winkelcentra. De werkgelegenheid in de horeca neemt dramatisch af.
- **Woningmarkt.** In het positieve scenario wordt het tempo van sloop/nieuwbouw en uitbreiding opgeschroefd ten opzichte van de afgelopen jaren. Tot 2030 wordt de woningvoorraad van de stad netto met 10.000 woningen uitgebreid. Buiten de traditionele eigendomsvormen (sociale huur, vrije sector huur en koop) ontstaan nieuwe modellen, waaronder coöperatief wonen. Alle woningen worden vlot opgenomen door de markt, zowel door mensen uit de stad als mensen van buiten. In het

negatieve scenario kan de woningproductie niet worden versneld. Diverse factoren spelen een rol, waaronder een sterke stijging van bouwkosten, vertraging bij procedures, weerstand tegen woningsloop en zwak consumentenvertrouwen. Per saldo neemt de woningvoorraad tot 2030 slechts toe met 5.000 woningen. Er is sprake van 'woningnood' en de aantrekkelijkheid van de stad voor werk en studie staat onder druk.

- **Demografie.** Het positieve scenario verwacht dat de regio en vooral de stad Rotterdam verder groeit in inwoneraantal. De groei wordt veroorzaakt door de structurele trek naar de stad van jongeren, re-urbanisatie van ouderen, gezinnen die in de stad blijven wonen en immigratie. Deze demografische ontwikkeling is gunstig voor de sociaaleconomische situatie; het gemiddeld inkomen bereikt in 2030 eindelijk het landelijke gemiddelde. In het negatieve scenario komt het beleid om Rotterdam aantrekkelijker te maken onvoldoende tot resultaten. Bovendien nemen agglomeratievoordelen af – de ontmoetingsfunctie van de stad wordt ondermijnd door digitalisering –, hierdoor is er minder reden om voor de stad te kiezen als woonlocatie.
- **Arbeidsaanbod en -participatie.** In het positieve scenario wordt de arbeidsreserve van de stad steeds beter benut en bereikt de participatie het Nederlandse gemiddelde. Een belangrijke bijdrage levert de verdere verdienstelijking van de economie. Een groeiend aantal afgestudeerden in techniek en zorg vindt werk bij ondernemingen en instellingen in de regio. Werknemers en werkgevers weten vlot in te spelen op beroepen die verdwijnen en opkomen. Ten slotte levert immigratie een bijdrage aan het op peil houden van het arbeidsaanbod. De werkloosheid vult richting 2030 af rond 4,5% van de beroepsbevolking. Het negatieve scenario verwacht een krimp van de dienstensector, als gevolg van de 1,5-metersamenleving en digitalisering. Dit vermindert baankansen voor lageropgeleiden. Structurele tekorten blijven daarentegen bestaan in de techniek en de zorg door een mismatch tussen vraag en aanbod. Automatisering en digitalisering remmen de vraag naar personeel in alle sectoren en compenseren grotendeels de impact van de vergrijzing. Per saldo stijgt de werkloosheid naar 12% van de beroepsbevolking in 2030.
- **Kennisinfrastructuur.** Het positieve scenario wordt gekenmerkt door gunstige samenwerking tussen onderwijsinstellingen. Zij weten hun programma's af te stemmen, waarmee doorstroming wordt bevorderd en uitval wordt tegengegaan. Achterstandssituaties worden weggewerkt. Ook ontstaan flexibele leerarrangementen die 'leven lang leren' mogelijk maken. Het aanbod trekt veel studenten van buiten de regio. Gunstig

voor de kennisinfrastructuur is tevens dat meer kennisintensieve ondernemingen en instellingen voor de regio kiezen; bestedingen aan R&D nemen toe evenals het aantal kennisintensieve arbeidsplaatsen. In het negatieve scenario weten partijen in het onderwijs elkaar niet goed te vinden en hebben investeringen onvoldoende impact. Het gevolg is dat het aandeel van hogeropgeleiden terugvalt, studie-uitval toeneemt en minder studenten voor Rotterdam kiezen. Deze ontwikkeling maakt de regio minder aantrekkelijk voor kennisintensieve activiteiten; R&D-budgetten en het aantal kennisintensieve banen krimpen.

- **Triple helix.** Het positieve scenario is dat de tijden van weleer terugkeren: overheid, bedrijfsleven en onderwijs slaan de handen eendrachtig ineen waar het gaat om het (open) innoveren in een aantal ecosystemen, waaronder circulaire productie in de haven en verduurzaming van de woningvoorraad. Men gaat langetermijncommitments aan en investeert in elkaars belangen. Dit leidt tot hernieuwd vertrouwen en elan met een positieve uitstraling op de algemene samenwerking. In het negatieve scenario overheersen kortetermijnbelangen, ingegeven door onvoldoende gemeenschappelijke strategische visie, sterke concurrentie en beperkte budgetten voor innovatie en ontwikkeling. Bovendien zijn beslissers van grote ondernemingen nog meer dan voorheen op afstand geplaatst en is hun binding met de regio verder afgenomen.
- **Economische structuur.** In het positieve scenario werken de positieve toekomstbeelden van de overige factoren door in de economische structuur van de regio. Deze wordt verder versterkt; bestaande bedrijvigheid weet zich aan te passen en nieuwe activiteiten komen op. In dit scenario kunnen veel mkb-bedrijven mee in de digitale en duurzame transitie. De arbeidsproductiviteit stijgt door digitalisering, flexibilisering en samenwerking. De havenindustrie maakt grote stappen naar verduurzaming. Door reshoring na de coronacrisis vestigen meer productieactiviteiten zich in de regio. In het negatieve scenario ontbeert het de regio aan dynamiek. De economische structuur verstart en verarmt: er vindt weinig toevoeging van nieuwe activiteiten plaats en bestaande bedrijvigheid weet zich onvoldoende te vernieuwen. De verduurzaming van de haven verloopt traag. Er vindt weinig innovatie plaats. Dat remt ook de ontwikkeling van de zorgsector.

De doorwerking van de mogelijke ontwikkeling van de factoren op het regionale bruto product en de regionale werkgelegenheid kunnen we slechts globaal en kwalitatief inschatten. In 2030 kunnen de economie en de

werkgelegenheid gegroeid zijn ten opzichte van het heden. Wanneer voor alle factoren het positieve scenario werkelijkheid wordt, dan kan de regio Rotterdam een sterke economische ontwikkeling tegemoet zien. Bovendien is dan sprake van een meer robuuste economie, omdat sterk is ingezet op verduurzaming en vernieuwing in de economie. Maar in 2030 kan ook sprake zijn van ernstige krimp van het regionale product en de werkgelegenheid in de regio. Ook is de economie structureel verzwakt. Daarvan is zeker sprake als alle factoren zich negatief ontwikkelen zoals hiervoor beschreven.

Naast de ontwikkeling van de tien factoren zijn ook andere ontwikkelingen relevant. Sommige werken al door via de factoren die we in beschouwing hebben genomen; dat geldt bijvoorbeeld voor geopolitieke spanningen via de factor wereldhandel. Andere ontwikkelingen kunnen – letterlijk en figuurlijk – ‘van buiten komen’ en drastische impact hebben die we nu nog niet goed kunnen overzien. De belangrijkste van dit moment is de coronacrisis.

5. Impact van de coronacrisis op de Rotterdamse economie

Uit de beschrijving komt naar voren dat de economische toekomst niet zonder meer gunstig is. Een aantal seinen staat, nog los van de impact van de coronacrisis, op rood. De chemische industrie is te afhankelijk van fossiele brandstoffen en bevindt zich aan het einde van haar huidige levenscyclus. De mismatch tussen vraag naar en aanbod van zorgpersoneel is groot en groeit, terwijl zorgbehoeften door vergrijzing toenemen. De vernieuwing en verduurzaming van het woningaanbod in de stad gaat langzaam door financiële, bestuurlijke en juridische obstakels. De innovatiekracht van het mkb is beperkt. Boven op deze problemen brengt de coronacrisis nieuwe onzekerheden mee. Hoe lang houdt de wereldhandel last van de coronacrisis, wat doet de crisis met private en publieke investeringen, wat betekent de crisis voor het verblijfsklimaat en voor consumentenbestedingen?

Het Centraal Planbureau heeft de afgelopen maanden diverse scenario's doorgerekend voor de economische impact van de coronacrisis. Met het scenario van maart 2020 verwacht men dat de economie, na een groei van 1,8 procent in 2019, in 2020 met 7,7 procent krimpt om in 2021 te herstellen met 2 procent. Op basis van het scenario wordt verwacht dat de economie van Rijnmond in 2020 met 6,4 procent krimpt en in 2021 licht groeit met 1,1 procent (Manshanden et al., 2020). De werkloosheid komt na het laagterecord van

4,6% in 2019, in 2020 uit op 7,5% en in 2021 op 8,8% van de beroepsbevolking. De toename in 2020 betreft bijna 20.000 personen en in 2021 komen daar naar verwachting ongeveer 10.000 personen bij. Vooral de dienstensector wordt zwaar getroffen door de lockdown en de gevolgen van de coronacrisis. De CPB-scenario's van juni en augustus zijn licht optimistischer dan die van maart, maar deze zijn niet voor de regio doorgerekend. Volgens de prognose van de Rabobank zal de economie van de Rotterdamse regio dit jaar minder dan het landelijke gemiddelde van 5,2% krimpen (Aalders & Raspe, 2020).

De groei in de dienstverlening was in de afgelopen hoogconjunctuur een van de pijlers van economische ontwikkeling van stad en regio. De 1,5-metersamenleving grijpt juist in op de dichtheid van de stedelijke centra. Rotterdam creëerde sinds enkele jaren agglomeratievoordelen. Juist deze ontwikkeling van de grootstedelijke functie wordt nu door de coronacrisis onderbroken (Manshanden et al., 2020). Dat gaat ten koste van bedrijvigheid in de consumentendiensten en van innovatie. Daarnaast wordt de economie van Rotterdam beïnvloed door ontwikkelingen in het Duitse achterland. Het Duitse herstelplan van 130 miljard euro is erop gericht om het land duurzamer te maken. Dat heeft grote consequenties voor de overslag en de industrie in Rotterdam.

De ontwikkelingen maken de Rotterdamse regio kwetsbaar en de economische toekomst ongewis. De economie van een regio wordt in hoge mate door externe omstandigheden bepaald. Dat geldt voor Rotterdam meer nog dan voor andere regio's. De werking van endogene condities – zoals infrastructuur, woningmarkt, ecosysteem, verblijfsklimaat en onderwijs – is van beperkte invloed. Toch zijn het deze condities waarop de regio zelf invloed heeft en richting kan geven (Toet, 2020). Het is zaak om het eigen groeivermogen van de regio verder te benutten. Onderwijs is daarbij een essentiële factor.

6. De toekomstige economie van Rotterdam en de rol van Hogeschool Rotterdam

De relatie tussen Hogeschool Rotterdam en de regionale economie heeft twee kanten. Enerzijds is de hogeschool afhankelijk van de regionale economie. Een sterke economie is doorgaans gunstig voor afgestudeerden, er is een gunstige arbeidsmarkt en mits goed opgeleid, vinden afgestudeerden snel een baan. In een zwakke economie werkt het andersom. Anderzijds is de regionale economie afhankelijk van de hogeschool, als één van de grote aanjagers van de kwaliteit van het arbeidspotentieel. Juist in deze tijd van transitie waarin nieuwe kennis en vaardigheden van groot belangrijk zijn. Dat vereist wel goede afstemming tussen onderwijs en praktijk.

Kijkend naar de arbeidsmarktkansen van (toekomstig) afgestudeerden, dan is het beeld op basis van de voorgaande analyse van de regionale economie gemengd. Wanneer de economie inderdaad langdurig last ondervindt van de coronacrisis, zullen de kansen van afgestudeerden in algemene zin afnemen. Sectoren met een structurele mismatch – zoals techniek en zorg – zijn uitzonderingen, hoewel de zorg sterk afhankelijk is van overheidsuitgaven en (mede vanwege corona) bezuinigingen op de loer liggen. Ook een eventuele stagnatie van de innovatiekracht in de regio zal de behoefte aan afgestudeerden met nieuwe kennis en vaardigheden doen stagneren. Daarentegen zal de (toenemende) vergrijzing in veel sectoren de komende jaren kansen voor jongeren blijven bieden.

De kwaliteit en weerbaarheid van de beroepsbevolking is een cruciale factor voor de economische groei van Rotterdam in de toekomst. Digitalisering, energietransitie en circulaire economie zijn grote uitdagingen op de arbeidsmarkt. De kennis en vaardigheden van het arbeidspotentieel zijn cruciaal voor de innovatiekracht en het concurrentievermogen van bedrijven. Het arbeidsaanbod moet zo goed mogelijk aansluiten bij de vraag van de economie. Dit betreft de huidige medewerkers en de nieuwe mensen die instromen vanwege uitbreiding of vergrijzing van het personeelsbestand. Tegelijkertijd verandert de structuur van de werkgelegenheid. Er ontstaan nieuwe banen en beroepen, en de inhoud van het werk en de manier waarop we werken veranderen. De behoefte aan leven lang leren bestaat in zowel het positieve als het negatieve scenario voor de economie; misschien is de herscholingsbehoefte in een groeiende economie in de toekomst wel groter dan bij stagnatie.

In het helpen aansluiten van de (toekomstige) beroepsbevolking op de ontwikkelingsrichting van de economie en op de vraag van werkgevers speelt Hogeschool Rotterdam, als grote en brede instelling voor hoger onderwijs, een essentiële rol. Vanuit de voorgaande paragrafen schetsen we hieronder enkele lijnen waarmee de hogeschool in haar strategie de komende jaren een actieve bijdrage aan de economische ontwikkeling kan geven:

- De economie van de toekomst is niet uitgekristalliseerd, zo veel is duidelijk. Dat betekent dat studenten breed opgeleid moeten worden, zodat ze zo goed mogelijk kunnen aansluiten bij mogelijke ontwikkelingen. Het betekent ook dat ze als persoon wendbaar moeten zijn, kansen kunnen grijpen en tegenslagen kunnen opvangen.
- Buiten kijf staat dat geïnvesteerd moet worden in digitale vaardigheden. Studenten moeten weten om te gaan met domein-specifieke IT-systemen en met artificiële intelligentie. Het vraagt samenwerking met het bedrijfsleven om gebruik te maken van de bestaande digitale infrastructuur, gezamenlijk inhoud te geven aan lesprogramma's en docenten bij te scholen.
- Stad en onderwijs hebben hun strategische agenda's nog beter op elkaar af te stemmen. Wil de stad bijvoorbeeld investeren in life sciences, dan is het zaak dat het hoger onderwijs daarin mee kan gaan. Het aanpassen van onderwijsprogramma's is ingewikkeld en het sturen van instroom uiterst moeilijk, maar noodzakelijk om de economie van de regio op termijn te beïnvloeden.
- Het mkb is de backbone van de economie en kwetsbaar voor duurzame en digitale veranderingen. Hbo en mkb zijn elkaars natuurlijke partners, maar weten elkaar vaak nog onvoldoende te vinden. Het accountmanagement vanuit de hogeschool kan sterker op het mkb worden gericht, bijvoorbeeld via brancheverenigingen en bedrijventerreinen.
- Arrangementen voor leven lang leren zijn noodzakelijk voor een adaptieve regionale economie. Dit is bij uitstek een opdracht aan de triple helix. De hogeschool kan op dit gebied veel bieden. Leven lang leren verdient meer strategische prioriteit en vraagt om gerichte programmatische, administratieve en communicatieve inzet vanuit de instituten.
- Onderwijs moet meebewegen met de economie en de behoefte aan human capital. In een hoogconjunctuur is het van belang om jongeren, die snel werk vinden, mogelijkheden te bieden om toch verder leren. In een laagconjunctuur, wanneer jongeren langer doorstuderen, is het zaak om hen een brede waaier aan kennis en vaardigheden mee te geven.

- Er is veel voor nodig om de ontmoetingsfunctie van de stad in stand te houden en verder tot ontwikkeling te brengen. Dat is van groot belang voor de innovatiekracht van de regio. De hogeschool is een 'third place' op zichzelf en kan zich nog meer openstellen voor derden, bijvoorbeeld middels fieldlabs.

7. Conclusie

De economie van Rotterdam heeft de afgelopen tien jaar een positieve ontwikkeling doorgemaakt. Doorzetting van deze lijn is geen zekerheid. De regio is kwetsbaar voor exogene ontwikkelingen: vanzelfsprekend is daar de unieke impact van de coronapandemie, maar ook algemene bewegingen van wereldhandel, economische conjunctuur en consumentenvoorkeuren. Deze bewegingen krijgen makkelijk vat op de regio, gegeven haar economische structuur en beroepsbevolking.

Het versterken van de economische weerbaarheid is daarmee de grote opgave voor de komende tijd. Leren en innoveren vormt een essentieel onderdeel en Hogeschool Rotterdam is een belangrijke schakel. Het vraagt flexibele leerarrangementen en intensieve samenwerking tussen onderwijs, bedrijfsleven en overheid. Dat laatste is met name van belang om leren en innoveren te richten op vraagstukken die voor de regio van belang zijn.

Bronnen

- Aalders, R., & Raspe, O. (2020). Themabericht: coronacrisis vergroot economische verschillen tussen regio's, Utrecht: Rabobank Nederland, september www.rabobank.economie.com/publicaties
- Erken, H., Es van, F., & Groenewegen, J. (2019). Het groeipotentieel van de Nederlandse economie tot 2030, Utrecht: Rabobank Nederland, oktober www.rabobank.economie.com/publicaties
- Gemeente Rotterdam (2020). Economische verkenning Rotterdam 2020, gemeente Rotterdam www.evr010.nl
- Manshanden, W.J.J., Koops, O., & Van Oort, F. (2020). Impact van de corona-epidemie op de economie van Rijnmond, Metropoolregio Rotterdam Den Haag en Zuid-Holland. Rotterdam: NEO Observatory en Erasmus Universiteit Rotterdam, juli
- Toet, J. (2020). Post-corona toekomstverkenning gemeente Rotterdam, Amersfoort: Jester, juli

Auteurs

Arjen van Klink

Lector next strategy en programmadirecteur,
Kenniscentrum Business Innovation

Recente publicaties

Van Klink, H.A., en Reijenga, J. (2020). De ontvankelijke leider – succesvol innoveren in het MKB, *Port of Business, jaargang 3, nummer 3*, pp.8-9

Van Klink, H.A. (2020), *Duurzame zorg – de expeditie is pas begonnen*, Rotterdam: Kenniscentrum Business Innovation, Hogeschool Rotterdam

Van Klink, H.A. (2017), *Next strategy – how SMEs can grow into the future*, Rotterdam: Hogeschool Rotterdam Uitgeverij

Edith Jacobs

Beleidscoördinator afdeling economie,
Dienst Stadsontwikkeling, gemeente Rotterdam.

Recente publicaties

Recente publicatie: Economische Verkenning Rotterdam 2020, www.evr010.nl

Dit artikel is onderdeel van de bundel:

Gijsbertse, D. P., Van Klink, H. A., Machielse, C., & Timmermans, J. H. (Red.). (2020). *Hoger beroepsonderwijs in 2030: Toekomstverkenningen en scenario's vanuit Hogeschool Rotterdam*. Hogeschool Rotterdam Uitgeverij.

De volledige bundel is te vinden op: <https://hr.nl/hbo2030>